

E 132/12

A NEMZETI SZELLEM BÖLCSELETI ALAPJAI.

— SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS. —

IRTA
ÉS A DEBRECENI REF. FŐISKOLA DÍSZ-
TERMÉBEN 1910 MÁRC. 12. FELOLVASTA

MITROVICS GYULA dr.
A FŐISKOLA BÖLCSELETI KARÁNAK NY. R.
TANÁRA.

DEBRECZEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA.

1910—1872.

Sz. 1910:1132.

A NEMZETI SZELLEM BÖLCSELETI ALAPJAI.

— SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS. —

IRTA
ÉS A DEBRECENI REF. FŐISKOLA DÍSZ-
TERMÉBEN 1910 MÁRC. 12. FELOLVASTA

MITROVICS GYULA dr.
A FŐISKOLA BÖLCSELETI KARÁNAK NY. R.
TANÁRA.

DEBRECZEN SZ. KIR. VÁROS KÖNYVNYOMDA-VÁLLALATA.

1910—1872.

Sz. 1910: 1/32.

Főtiszteletű és méltóságos Elnökség!

Mélyen tisztelt közönség!

A hála és köszönet adóját jelentsék a szavak, melyek ebben az ünnepies órában ajkamról először elhangzanak; aztán tolmácsolják azt a szent fogadást, hogy tudományos és tanítói hivatásomnak akarom áldozni telhető legjobb erőimet.

Hogy fontos és sokakra útjelző kathdrámon hivatásomnak milyen szellemben óhajtok megfelelni, ennek jelzésére kívánom székfoglalásunknak ezt a mai alkalmát felhasználni. Nem annyira a tudományos kutatások mélységeibe akarok azért leszállani, mint inkább egy pár vezérgondolatot szeretnék mintegy programmszerű fejtegetések alakjában bemutatni egy olyan kérdésről, mely társadalmunk szélesebb köreit is kell, hogy erősen érdekelje.

A modern technika vívmányai és a történelmi kutatás évezredekén átvilágító fénye megszüntették a tér- és időbeli távolságokat. Athena demokráciáját ma már csak oly közölszről ismerjük, mint az újkori Amerika trustvilágát s Edison jóvöltából íróasztalunk mellett, karszékünkben ülve, kényelmesen elbeszélgethetünk a Hudson-öböl mellé szakadt barátunkkal. A föld északi és déli sarka viszonylagos közölszbe jutottak egymással s az ipari, társadalmi, tudományos és művészeti közlekedés, amely eddig még

csak nem is álmódott csodás mértékeket öltött, lerombolta az országok határait s még a dalai lámát is kizavarta idáig megközelíthetetlen zárkózottságából.

Mindez egészen megváltoztatta az emberiség nemzetközi képét s a jogban, közgazdaságban, irodalomban és művészetekben egészen új átalakulásoknak vetette meg az alapjait. De egyúttal azzal a balfelfogással is járt, mely a nemzetek és fajok külön individuális nemzeti lételének a szükségét és jogosságát is tagadja az emberiség nagy egészével és egyetemes érdekeivel ellentétben. Ez azonban, nézetem szerint épen olyan egyoldalú túlzás, mint amelyen egyoldalú túlzás volna az egyetemes emberi szempontoknak a tagadása a faji elkülönülés érdekei mellett.

Én ezzel szemben abban a meggyőződésben vagyok, hogy egyetemes emberiség és faji különállás nem ellentétes, hanem kiegészítő fogalmak. Ugyanis az emberiség egyeteme faji széttagoltság nélkül elképzelhetetlen, lehetetlen valami. A tudományok bármily egetverő vívmányai, a technikának bármily csodás találmányai és az internationalis érzésnek és gondolkozásnak bármilyen ereje és egyetemessége sem lesz képes soha az emberi élet zónáinak a teljes összekavarására s a faji és nemzeti eltérések kiküszöbölésére. Nem, mert mindennél hatalmasabb természeti törvények öröködnék azok fennállása felett, és épen azok a természeti törvények, amelyeket a modern tudományosság ismert fel és állapított meg a legvilágosabban.

De az ontologiai megismerés sem képzelhető más módon, csak az individualismus alapján, aminthogy maga a létezés is csak az egyéni létezés alakjában lehetséges. Az igazi létel az egyéni létel; a lételnek minden más határozománya pusztá elvonás, abstractio és csak mint elmetermék tartozik a reális valóságok sorába. Így, mint egyetemes egész, az emberiség is csak egyéneiben és azok magasabb egységeiben, a nemzeti vagy faji létel formáiban él. Épen úgy, mint ahogyan a növény- vagy állatvilágnak is minden specíessé csak alfajaiban és egyéneiben éli a maga világát.

Nem költői metaphora, hanem szinigazság, hogy

amint az éghajlati és geographiai változások a növény- és állatvilágban is más-más fajokat hoztak létre, úgy ugyanazok a tényezők nemcsak kiváltották a homo sapiensben is, az állatvilág egyik speciessében, a faji eltéréseket, hanem azokat minden ellenkező hatás mellett is tovább fenn is tartják és ápolják is.

Hogy a környezethatás következtében az emberiség fajokra differenciálódott: ez a tétel, régiségével, mit sem veszített mély igazságából. Már Kr. e. az ötödik században felismerte *Hippokrates*, hogy az embert környezetéből kiszakítva, sem fejlődésében, sem testi és lelki életében megérteni nem lehet, hanem a környező világrend egészébe beállítva kell, mint a világegyetem egyik alkotó elemét, tanulmány tárgyává tenni. Aztán részletesen fejtegeti, hogy a testi és lelki tulajdonságok kifejlődésére milyen befolyása van a földrajzi viszonyoknak, az éghajlatnak, sőt az astronomiai jelenségeknek is. Egyenesen azt vallja, hogy *testi, lelki mivoltunk a természeti környezet hatásánk az eredménye*. Innen magyarázza ki az ázsiai fajok eltérő tulajdonságait az európaiakétól s az európaiak között ismét a különböző népek elkülönző sajátosságait. Milieu-elméletében annyira megy, hogy még annak is fontosságot tulajdonít: az illető város, melynek lakóiról szó van, melyik égtáj felé fekszik. Így a fajok elkülönülését egyenesen az éghajlati változásokból vezeti le.

De ugyancsak ő nála az *ethikai determinismus* csiráit is megtaláljuk, midőn a környezet ható tényezői között nemcsak a természeti és klimatológiai tényezőket méltatja kellően, hanem az erkölcsi és szellemi ráhatást is kifejezetten kiemeli pl. mikor az ázsiai népek harciatlanságát a zsarnoki kormányrendszerre vezeti vissza¹.

Íme két, emberi létezésünk körülményei közül egyaránt elmaradhatatlan tényező: a *természeti* és a *szellemi* ráhatás, amelyeket fajunk első gondolkozóinak is föl kellett már ismerniök s amelyek a változatosság kiírthatatlan sorát biztosítják mindaddig, ameddig csak fajunk utolsó

¹ V. ö. *Hornyánszky Gy.* kitűnő és alapvető tanulmányát: Hippokrates-milieu-elmélete. Budapesti Szemle 909. 393. sz. 373. l és 394. sz. 47. l.

egyéneiben ki nem hal, vagy a protozoák egysejtű lényéig el nem fajzik.

És pedig a természeti és erkölcsi világrendnek az emberi fajok kialakulásánál a hatása, amint azt *Spencer* nagyon helyesen kiemeli, egyaránt *differenciáló* és *integráló*. Differenciáló annyiban, amennyiben a különböző természeti hatások a különböző erkölcsi és szellemi hatásokkal társulva, állandóan munkálják a faji eltérések kiválását. Integrálók annyiban, amennyiben a ráhatások ugyanazon sphaeráiba, idegen hatások alól odakerült egyedekre és leszármazottaikra a többiekkel közös tulajdonságok fokozatos felvételét fogja ráerőszakolni és másfelől, mert az emberi művelődés uniformizáló hatása a természeti és erkölcsi viszonyoktól többé-kevésbé függetlenül is működni fog.

Természetesen, az emberi társadalom minél nagyobb egységeket képes alkotni és fenntartani, annál erősebb ezeknek a társadalmi egységeknek az integráló hatása. A fejlődő egyén körül ugyanazokat az erkölcsi és szellemi tényezőket csoportosítja, melyek a kényszerítés és a példaadás eszközeivel nemcsak gondolkozását és érzelmét terelik a többiekével egységes mederbe, hanem azok nyilvánulását, a cselekvését is. Az egyéniséget tulajdonképpen az idegrendszer dispositiói, az egyéni tudat képzet- és fogalomtartalma, azok hangulati velejárói és kapcsolataik alkotják. Az egyéni tudat képzettartalmát azonban, érzékszervei közvefítésével, kizárólag csak környezetéből merítheti. Amilyen benyomásokra van alkalma, olyan lesz tudatának is a tartalma. Így természetesen ugyanabban a természeti és erkölcsi környezetben élő egyéneknek nagyjából, alapjaiban a képzettartalma is azonos marad. Világos azonban, hogy a szellemi életet élő embernek a környezete nemcsak fizikai szomszédságából telik ki; *Spencer* *Herbert*, *Wundt* és *Aristoteles* épúgy környezetéhez tartoznak, mint szülőföldjének halmai és szőlőbeli szomszédjának naiv életbölcssége. Mindezek kétségenkívül integráló erővel hatnak az egyéniség kialakulásánál.

De a környezetnek nemcsak az egyszerűbb tudatelemekre, minők a képzetek, van erős hatása, hanem, bár kisebb mértékben azok kapcsolataira is. Ismétlődő élet-

tapasztalatok, vagy elméleti tételek, melyeket átélünk, vagy környezetünk suggerál belénk, agyrendszerünket hajlamossá teszik a már egyszer létesült kapcsolatok könnyű ismétlésére. A többször ugyanazon kapcsolatban működő és hasonló ingerektől bejárt idegpályák a legkisebb ráhatásnak is engédnek s a már disponibilis neuronok közt azonnal létesül a kapcsolat. Az associologia foglalkozott már ezzel a kérdéssel és megállapította, hogy valamennyi népnek a nyelvében, művészetében és költészetében ugyanazok az associatiók ismétlődnek. Az érzelmek azonosságáról meg a történelem tudna sokat beszélni, mely egy-egy nép életében oly gyakran, majdnem állandóan, ismétli magát.

Íme, a környezet integráló hatása!

Csakhogy nem szabad ám gondolni, hogy ennek az egységesítő hatásnak nincsenek korlátai! Ez legalább is vakmerő és jogosulatlan következtetés volna. Ámbár sokan, az elméletek ábrándozói, élnek evvel. Azt mondják, minden társadalomban mind többen, többen akadnak majd olyanok, kik az emberiség közös nagy szellemeiből fognak táplálkozni, míg végre ezeknek szellemi kincsesháza az egész emberiség közös tulajdona lesz. Kétségtelenül még tág és beláthatatlan térségek fognak megnyílni a közös nagy eszmék és ismeretanyagok népszerűsítése előtt. — Csakhogy amint ezek az eszmék keletkezésük pontjaitól távolodva mind nagyobb és nagyobb ívekben teszik meg körútjokat, aszerint vegyülnek a helyi hatások egyéb elemeivel s aszerint változtatják árnyalati színeiket is, mint azt a renaissance és a reformatió, nemzetileg differentiaált átalakulataiban láttuk, sőt amint az legújabban a socializmus eltérő irányjaiban is érvényesül. Az egyetemes érvényű hatások bármily erővel és bármennyire is szaporodó számmal lépjenek fel az internationalis törekvések alakjában, a helyi hatások erejét megsemmisíteni, azoknak eredményét fölszívni sohasem lesznek képesek. És pedig két okból nem.

Először is azért, mert bármilyen nagy számmal érvényesüljenek is az egyetemes értékű hatások, melyek nincsenek helyhez és népekhez kötve, a localis jellegű tényezőknek is mindig meglesz a magok szerepe, amelyek

már az egyetemestől elütő vonást fognak mindenkor bevenni az egyén életébe. És másodszor azért nem, mert a fejlődés ugyanazon a fokán és ugyanabban az időben a helyi hatások, feltéve, bár meg nem engedve, bármennyire eltörpüljenek is az egyetemes érvényű ráhatások mellett, az eltérő *történelmi fejlődés* differenciáló, széttagozó hatása semmiképen sem tűnhetik el. Az egyén élete ugyanis nemcsak állandó környezetéből nem szakítható ki, de *elődei* életfolyamatától sem tekinthető függetlennek. Az egyén élete csak elődei életének a folytatása. Annnyira, hogy helyesen mondja *Le Bon*, hogy minden egyén a maga egyéni élete mellett egyúttal kollektív életet is él. Az egyénben elődei is és evvel együtt az egész faj is együtt él tovább. És ezzel a nemzeti szellem egyik legfontosabb tényezőjéhez, az *átöröklés* kérdéséhez jutottunk.

Az átöröklés elmélete, első csiráiban, oly régi, mint aminő maga az emberi társadalom. Rávezette erre az embert házikörének mindennapi tapasztalata. Már a kezdetleges ember is jól tudta, hogy nemesfajú barma nemesfajú utódokkal látja el. Nem volt nehéz ezt a tapasztalati ténytet a saját fajára is átalvinni. A rabszolgarendszernek is ez volt az erkölcsi alapja attól a perctől kezdve, amint az ember, az állatvilágnak e legönzőbb és legkapzsisbb faja, az ököljogon túl a rabszolgatartásnak más elfogadhatóbb jogforrásairól is kezdett gondoskodni. Az ókor nagy ideális gondolkozója: *Platon* is, bár a klasszikus ókor a nevelés hatalmát úgyszólván korlátlanoknak tekintette, a maga államrendszerét voltaképen az ember veleszületett, vagyis átörökölt tulajdonságainak különféleségeire alapítja és aszerint állítja fel társadalmának három különböző, az uralkodók, hazavédők és kézművesek rendjét. Ez utóbbiak aztán, ha velükszületett, tehát örökölt nemtelen természetük mellett taníthatók is ugyan valamire, a tanítás egész sikeréről teljesen nyugodt még sem tud lenni. Arra is súlyt fektet, hogy az uralkodó rendben az ivadékok kiváló testi és szellemi örökségének a biztosítására mindig *comme il faut* házasságok létesüljenek.

Az átöröklés kérdésénél is olyan szemebetűnő igazságról van tehát szó, amelyet már művelődésünk kezde-

teiben is felismertek. Egész kiterjedésében azonban csak a legújabb kor anthropologiai, physiologiai, psychologiai és statisztikai kutatásai világosították meg. *Darwin* és *Spencer* evolutionalismusának is az *alkalmazkodás* — *accomodatio* — mellett az *átöröklés* — hereditás — a másik sarkpontja. Ez a két tényező az, amely a faji kiválást lehetővé tette, de egyúttal a kiválás, az evolutio folyamatát továbbra is biztosítja. Amint *Lamarck* véli, a használatnak inkább kitett szervek erős fejlődésnek indulnak, míg mások visszamaradnak. Az életfeltételekhez való illetén alkalmazkodás aztán ízről-ízre átöröklődik. Többen ugyan a szerzett tulajdonok örökölhetségét általában tagadják. De, ha ilyenek is átörökölhettek nem volnának, a faji differenciálódás, amivel, mint adott ténnyel, számolnunk kell, lehetetlen lett volna. A valóság körülbelől az lesz, hogy a mesterségesen szerzett tulajdonok és átalakulások nem, de a természetes úton mintegy automatikusan előállott változások igenis örökletesek.

Öröklődnek tehát a testi tulajdonságok és az azokon alapuló lelki képességek; testi organismusunk intensív és expansív ereje és a psychikai dispositiók; természetesen visszamenőleg az ősöknek végtelen soráig és szétágazólag az oldalági, de vérszerinti rokonságnak szintén a végtelenbe kiterjedő szélességéig. Az ősektől átöröklött tulajdonságok és dispositiók az egyént, mint egy szakadatlan sorozatnak egyik tagját, a természeti kényszerűség kérlelhetlen erejével determinálják. Azért a faj fejlődése erről az oldalról mintegy zárt területet alkot, melyre idegen hatásoknak csak vérkeveredések útján van befolyása. Bármily erős legyen is akár az internationalis fejlődés a szellemi küzdelmekben és annak psychikai hatása, az az átöröklés tényét megváltoztatni, azt felvett és követett irányából kitéríteni soha sem fogja; az azzal együtt járói physiologiai és psychikai tényeket meg nem semmisítheti és így ahoz legfeljebb csak lényegyet nem érintő járulékokat szolgál-tathat.

Ellenben az alkalmazkodás révén és az egyéni ráhatások útján nyitva áll az alkalom a környezetszerű és az internationalis befolyásolásokra is. Azonban, amint más ol-

dalról megközelítve a kérdést, már érintettük, itt is ebből a szempontból kétféle a hatás, aminek a faj, egyéneiben, kitéve van. Amíg ugyanis az egyetemes egyformaság, és pedig ideértve a kosmikus tényezőket is, be nem következik, az egyéni ráhatások teljes egyformasága is csak az álmok országába tartozik. Már pedig, mivel mindenféle létel, így emberi környezetünk létezése is, csak egyéni lehet, azért az egyúttal egyénileg a legváltozatosabb is. E szerint hatása is a legváltozatosabb. Nem lesz a világnak olyan két pontja, melynek környezethatása azonos lehessen. És pedig a környezethatás-okozta eltérések annál nagyobbak, térben mennél távolabb esnek. Igaz, hogy a térbeli differencia érintkezést gátló hatását a technika legyőzte, de nem ám azért az *állandó együttléte* lehetetlenségét. A társadalomnak egymástól messzebb eső faktorai és individuumai a technika segítségével könnyedén és gyakran ériüközhetnek ugyan, de ez még nem pótolhatja a milieut alkotó nagy tömegek állandó együttlétét és együttthatását, amely alól még az emberiség legnagyobb szellemei sem függetleníthetik magukat teljesen.

Ha tehát föltesszük is, hogy valamikor meg lesz, legalább a főbb kérdésekben, a hallgatólagos bár, de egységes megállapodás az egyetemes emberiség érzés- és gondolatvilágában, ezzel szemben állandó ellensúlyul fog szolgálni a stabilis elemeknek a környezethatása. És pedig ez a környezethatás állandóan tulsúlyban lesz az internationális hatásokkal szemben; egészen egyszerű okokból. Először is azért, mert míg az internationális hatás inkább csak a magasabb szellemi élet terén és a mindennapi életnek a külsőségeiben pl. a kényelmi és használati tárgyak alkalmazásában érvényesül, addig a környezethatás épen legérzékenyebb oldaláról és legsajátabb lelki és testi szükségletei körül táplálja benyomásaival. Továbbá míg az internationális hatás szakadozottan, hézagosan érvényesül, addig a környezethatás állandóan foglalkoztat minket s mint a levegő, szívós kitartással emberi életünk legkisebb atómjai közé is befurakodik befolyásoló és tápláló erejével. És még ez csak a pszichikai hatásokra vonatkozik. De már itt is túlerőben van a környezetnek az egyetemes egyforma-

ság teljes kifejlését gátló befolyása. Annyival inkább a kosmikus és geográfiai befolyásolásnál. Ezeknek az állati és növényi szervezetre örök természeti törvényeken nyugvó hatalmat a technika sohasem fogja, főleg a nemzetek zömét alkotó nagy tömegeknél megtörhetni, sem a napfény életfakasztó erejét az összes földövekre uniformizálni.

A nemzeti szellem kérdését és jövő alakulását tehát, mint az emberiség faji kiválását és jövő alakulását általában, egyrészt az *átöröklés*, másrészt az *alkalmazkodás* szempontjaiból kell vizsgálni, mert ez a két tényező determinálja mind az egyének, mind az emberiség egyetemességének az alakulását és fejlődését. Az átöröklés a faj tulajdonságait a vérbeli elődök tulajdonságainak különböző arányú vegyületeiben adja át az ivadéknak. Ennek a körülményei tehát már adva vannak s előzményei szakadatlan sorozatban az emberiség sok évezredes múltjába nyúlnak vissza. S ezen alapvető és lényegbe vágó, az eddigi fejlődést keresztező változásnak a létrehozása semmiféle emberileg elképzelhető tényezőnek nem áll hatalmában. A természet épen az átöröklés áttörhetetlen erejével gondoskodik típusainak az épségéről és fenntartásáról. Az egyén karakterének az alapját tehát az átöröklés fogja megadni. *És épúgy a nemzetekét is. Mert a nemzet olyan egyénekből áll, akiknél az örökletesen átszálló tulajdonságok nagyjából ugyanazon természeti és erkölcsi törvények hatása alatt keletkeztek és csoportosultak.* Az újkori társadalom bármennyire új erkölcsi hatásoknak tegye is hát ki az átöröklés láncolatának új tagozatait, a modern embert, az átöröklés eddigi fokozataiban conservált elemeket ezzel belőle ki nem küszöbölheti. Azért a faji típusok megsemmisítése, helyesebben szétbontása, feloldódása csak egy úton lehetséges, t. i. vérkeveredéssel, amidőn az átöröklés ellenkező irányai küzdenek egymással az újabb generációkban. Itt aztán természetes úton érvényesülhet a tömegvonzás ereje, amikor a nagyobb tömegben a beolvasztott kisebb népelem esetleg elvegyülhet anélkül, hogy annak fajképében érezhető változást idézne elő. Ez azonban mitsem gyöngít az emberiség nemzeti széttagoltságának természetességén. Mert nem képzelhető az emberiség életében olyan

egyetemes mobilisatio, amelynek hullámai az összes fajok összes néprétegeit felkavarnák és egymásba vegyíténék.

Amíg az átöröklés a faj szerzett tulajdonainak az átadását biztosítja és ezzel a fajnak, mint külön magasabb egységnek, a többi egységektől elkülönző határvonalait őrzi, addig az alkalmazkodás ezeknek a faji típusoknak a kialakulását segíti elő. Itt sem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk, hogy az egyetemes emberiségnek és abban a differenciált fajoknak is, a legkisebb egységeit az emberi individuumok alkotják. A nemzeti együttlétben pedig az egyedek nagyrészből azonos hatásoknak lévén kitéve, azonos irányban kell alkalmazkodniuk is. Így alakulnak ki az egybefüző nemzeti sajátságok.

Abban azonban engedményt kell tennünk, hogy a modern élet nagyobb nemzettestek kialakulásának kedvez, szemben a régibb korokkal, amikor ember és gondolat inkább röghöz köttettek. A psychikai elemek szélesebb körökben éreztetik egységesítő hatásukat ma, mint akkor, amikor az emberiség anyagi és szellemi kincseinek az elosztása jobban meg volt nehezítve. Ez azonban az egyéni és faji kiválásnak csak az egyik tényezője és pedig nem is folytonos hatásban levő tényezője. Ezzel szemben állanak az állandó, feltartóztathatatlan hatással működő tényezők: a geographikus és klimatikus milieu, a társadalmi környezetnek stabilis és tömeges hatása és az átöröklés. Mindezek az emberiség nemzeti elkülönülését időtlen időkig biztosítják.

Ez az alapelv azonban semmiképen sem zárja ki azt, hogy az egyes nemzetek az átöröklés és alkalmazkodás törvényeitől determinált pályájokról heves történelmi eruptiók következtében olykor ki ne lendüljenek. A világtéremtés nagy munkája a pentateuchhal be nem végződött. A nagy mindenség világokat alkotó és világokat emésztő nagy kohójában országok és népek úgyszólván szemünk láttára enyésznek el. A tömegvonzás ereje a kisebb népekkel szemben is kérelhetetlen következetességgel érvényesíti a maga törvényeit. Épen azért e léterdek parancsolta

kötelesség, hogy belső erőink végső megfeszítésével és a szellemi, valamint erkölcsi erőtényezők sokszorosításával, összetartásával és okszerű kiaknázásával egyensúlyozzuk a nálunk szerencsésebb és nagyobb népeknek a tömeghatását.

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR

13245 / 1958